

**«ՀԱՏՈՒԿ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ» ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ
ՌԱԶՄԱՃԱԿԱՏՈՒՄ (1914Թ. ՕԳՈՍՏՈՍ-ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ)**

Արսեն Ավագյան

Վերջին տարիներին Թուրքիայում հրատարակվել են մի շարք նոր արխիվային նյութեր պարունակող արժեքավոր աշխատությունն էր¹, սակայն չի կարելի համարել, որ *Teşkilata-i Mahsusa* (Հատուկ կազմակերպության) գործունեությունը հանգամանալից ուսումնասիրված է: Այդ իրականությունը պայմանավորված է մի շարք օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոններով: Նախևառաջ հարկ է նշել, որ Առաջին համաշխարհային պատերազմում կրած պարտությունից հետո, երբ իթթիհատական կառավարության և «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության առաջնորդները ստիպված էին լքել երկիրը, ռազմական նախարար Էնվեր փաշայի հրամանով «Հատուկ կազմակերպության» փաստաթղթերի մեծ մասը ոչնչացվեց: Հետագա իրադարձությունները ցույց տվեցին նման քայլի արդարացված լինելը, քանի որ 1918թ. նոյեմբեր-դեկտեմբեր ամիսներին օսմանյան խորհրդարանի 5-րդ հանձնաժողովում և 1919-1920թթ. երիտթուրքերի դատավարության ժամանակ, որտեղ հիմնական մեղադրանքներից մեկն առնչվում էր օսմանյան օրենքների շրջանցմամբ հայերի տեղահանության և ոչնչացման համար նախատեսված «Հատուկ կազմակերպության»-ը, հանձնաժողովին և դատարանին չհաջողվեց բավարար փաստեր հավաքել, իսկ նշված կազմակերպության հարցաքննվող անդամները, կապված լինելով գաղտնապահության երդմամբ, ամեն կերպ խուսափեցին կազմակերպության գործունեության մասին տեղեկություններ հաղորդելուց: Ինչպես նկատում է թուրք պատմաբան Օսման Սելիմ Քոչահանօղլուն. «Օրինակ՝ հարցաքննության և դատավարության ժամանակ «Հատուկ կազմակերպության» հարցում նույնիսկ շատ տեղեկացվածները որևէ տեղեկություն չհայտնեցին ո՛չ այդ գաղտնի կազմակերպության կառուցվածքի, ո՛չ էլ անդամների մասին: Հարկ եղած դեպքում այդ հարցում խիզախ ու անվախ գործեցին: Կարծում ենք՝ այդ գործելատճն իթթիհատականների կարևոր առանձնահատկությունն է և մեզ հետևյալ եզրակացության է հանգեցնում. կարևոր ժամանակահատվածում «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության տարածման գործում գաղտնիությունը կարևոր ազդեցություն է ունեցել»²:

¹ St'ü Atilla Çeliktepe, *Teşkilat-i Mahsusa'nin Siyasi Misyonu*, İstanbul: IQ Kültürsanat Yayincılık, 2002; Emin Demirel, *Teşkilat-i Mahsusa'dan Günümüze Gizli Servisler*, İstanbul: IQ Kültürsanat Yayincilik, 2002; Ergün Hiçyılmaz, *Teşkilat-i Mahsusa'dan MİT'e*, İstanbul: Varlık Yayınları, 1990; Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, *Teşkilat-i Mahsusa'dan Cumhuriyet'e*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2001; Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, *Teşkilat-i Mahsusa Yahut Umur-u Şarkiye Dairesi*, Ankara: Dinamik Akademi, 2011; Ekrem Hayri Peker, *Teşkilat-i Mahsusa'dan Kuşçubaşı Eşref Bey*, İstanbul: Kurtaş Yayınevi, 2012; Berkay Sadi Türkol, *Teşkilat-i Mahsusa'nın Kurduğu Kahraman Grubu Emirber Fedaileri*, İstanbul: Kariyer Yayınları, 2012:

² Osman Selim Kocahanoğlu, *İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması (1918-1919)*, İstanbul, Temel Yayınları, 1998, s. 18.

«Հատուկ կազմակերպության» պատմությունն ու գործունեությունը բավաբար ուսումնասիրված չլինելու պատճառներից է այն, որ այդ կազմակերպությունը Թուրքիայի Ազգային հետախուզական ծառայության (Milli Istihbarat Teskilati MIT) հիմքն է, և կառույցը հիմնականում պահպանել է «Հատուկ կազմակերպության» գործելաոճն ու պահվածքը, իսկ այդ կազմակերպության «ֆիդայիները» ներկա թուրք հետախուզիչների համար օրինակ են ծառայում: Շատ գիտնականներ «Հատուկ կազմակերպության» հետ են կապում Թուրքիայում գաղտնի պետության ձևավորման սկիզբը³:

Եվս մեկ կարևոր հանգամանք կապված է նրա հետ, որ Թուրքիայի քաղաքական մտածելակերպում «Հատուկ կազմակերպության» հետ են կապված «բանակը մեզ սատարում է» (arkamizda ordu var) քաղաքական մտածելակերպն ու գործելաոճը: Այդ մտածելակերպը զգալիորեն նպաստել է հանրապետական Թուրքիայում ռազմական հեղաշրջումների միջոցով իշխանությունը զավթելուն:

Գիտական ուսումնասիրության համար դժվարություններ է հարուցում պատմական հետազոտության օբյեկտիվության հարցը, քանի որ «Հատուկ կազմակերպության» վերաբերյալ հիմնական սկզբնաղբյուրներ են նշված կազմակերպության անդամների հուշերը, ինչպես, օրինակ՝ Հուսամեթթին Էրդուրքի⁴, Գալիբ Վարդարի⁵, Արիֆ Ջեմիլի⁶, կամ Օսմանյան կայսրության անկման շրջանի պետական գործիչների հուշերում «Թեշքիլաթ-ը Մահսուսա»-ին վերաբերող հատվածները⁷: Այսպես, ամերիկացի պատմաբան Ֆիլիփ Ստոդարդի «Օսմանյան կառավարությունը և արաբները 1911-1918. «Հատուկ կազմակերպության» ուսումնասիրություն» դոկտորական ատենախոսության համար հիմնական աղբյուրը այդ կազմակերպության ղեկավարներից մեկի՝ Քուշչուբաշը Էշրեֆի պատմածներն են⁸:

Թվարկված աշխատություններից «Հատուկ կազմակերպության» Կովկասյան ռազմաճակատում գործած Արևելյան վիլայեթների բաժանմունքի գործունեության լուսաբանման տեսակետից կարևոր նշանակություն ունի այդ բաժանմունքի ղեկավար անձերից մեկի՝ Արիֆ Ջեմիլի հուշերը, որոնք «Թեշքիլաթ-ը Մահսուսան» համաշխարհային պատերազմում» վերնագրով հրատարակվել են 1934 թ. «Վաքիթ» թերթում⁹:

³ Տե՛ս Suat Parlar, *Osmanli'dan Günümüze Gizli Devlet*, İstanbul, Bibliotek Yayinlari, 1997, s. 50; Bora İyiat, *Hunlardan Günümüze Türklerin Devleti*, Ankara Kripto Kitaplar, 2008:

⁴ Տե՛ս Hüsameddin Ertürk, *İki Devrin Perder Arkasi*, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1996:

⁵ Տե՛ս *İttihat ve Terakki İçinde Dönerler*, Anlatan: Galib Vardar, Yazan: Sami Nafiz Tansu, İstanbul, Yeni Zamanlar Yayinlari, 2003:

⁶ Տե՛ս Arif Cemil, *I Dünya Savaşında Teşkilat-i Mahsusa*, İstanbul, Arba Yayinlari, 1997; Arif Cemil (Denker), *İttihatçı Şeflerin Gürbet Maceralari*, İstanbul, Arba Yayinlari, 1993:

⁷ Տե՛ս Cemal Paşa (Bahriye Naziri ve 4 Ordu Kumandani), *Hatıralar*, İstanbul, Türkiye İş Bankasi Kültür Yayinlari, 2001, էջ 69-72:

⁸ Տե՛ս Dr. Philip Hendrick Stoddard, *Teşkilat-i Mahsusa. Osmanli Devleti ve Araplar 1911-1918. Teşkilat-i Mahsusa Üzerine Bir Ön Çalışma*, Çeviren: Tansel Demirel, İstanbul, Arma Yayinlari, 2003:

⁹ Տե՛ս Suat Parlar, *Osmanli'dan Günümüze Gizli Devlet*, İstanbul, Bibliotek Yayinlari, 1997, էջ 67:

Արևելյան վիլայեթների բաժանմունքը «Հատուկ կազմակերպության» չորս բաժանմունքներից մեկն էր, որն աչքի էր ընկնում մի շարք առանձնահատկություններով: Այդ առանձնահատկությունները պայմանավորված էին իր առջև դրված խնդիրների բնույթով: Ընդհանուր առմամբ Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ «Հատուկ կազմակերպության» Արևելյան վիլայեթների բաժանմունքը գործունեություն էր ծավալում հետևյալ ուղղություններով՝

1. Չեթեների (հրոսակախմբերի) ստեղծում, որոնք կանոնավոր բանակի հետ համագործակցությամբ պետք է կռվեին ռուսական զորքերի դեմ:
2. Ռուսական կռվկապյան բանակի թիկունքում ապստամբության կազմակերպում ու ղեկավարում:
3. Կռվկասում լրտեսական ցանցի ստեղծում:
4. Հայ բնակչության տեղահանում ու ոչնչացում:

Հաշվի առնելով խնդիրների կարևորությունն ու առանձնահատկությունները՝ բաժանմունքի ղեկավար նշանակվել էր Հայոց ցեղասպանության հիմնական անմիջական կազմակերպիչներից մեկը՝ Իթթիհատի Կենտրոնական կոմիտեի անդամ դոկտոր Բեհաէդդին Շաքիրը: Ի տարբերություն «Հատուկ կազմակերպության» մյուս, օրինակ՝ աֆրիկյան կամ Ռումելիի (եվրոպական) բաժանմունքների, որոնք հիմնականում իրականացնում էին հետախուզական և ռազմական բնույթի գործողություններ, ղեկավարվում էին կադրային սպաների կողմից և ենթարկվում ռազմական նախարարությանը, Արևելյան վիլայեթների բաժանմունքն անմիջականորեն ենթարկվում էր «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեին, և պատմության մեջ նրա անունն անքակտելիորեն կապված է հայերի տեղահանության և ոչնչացման գործընթացի կազմակերպման և իրականացման հետ: Այդ իրականության վերաբերյալ թուրք պատմաբան Սուաթ Փարլարը նշում է. «Կազմակերպության բնույթը չէին կարող որոշել խիզախ սպաներից կազմված և ռազմաճակատում կռվող «Հատուկ կազմակերպության» ստորաբաժանումները: Այդ կազմակերպության բնույթը որոշեցին ներքին ճակատում ծառայող և հայերի ցեղասպանությունը կազմակերպած այդ մարդասպանների ռեհմակները»¹⁰:

Արևելյան վիլայեթների բաժանմունքի ղեկավար Բեհաէդդին Շաքիրի՝ Իթթիհատի ԿԿ-ի ազդեցիկ անդամներից մեկը լինելու հանգամանքը կարևոր է այն տեսակետից, որ հայկական վիլայեթների Իթթիհատի պատասխանատու քարտուղարները ենթարկվում էին նրան, և նա փաստացի իրականացնում էր պետական և կուսակցական ապարատի միավորումն ու համակարգումը: Մի քանի պատասխանատու քարտուղար ուղարկվեցին նաև Կռվկաս, Իրան, Աֆղանստան գաղտնի գործունեություն ծավալելու և լրտեսական ցանց ստեղծելու հանձնարարությամբ¹¹:

¹⁰ Arif Cemil, *I Dünya Savaşında Teşkilat-i Mahsus*, İstanbul, Arba Yayinlari, 1997, s. 13-14.

¹¹ St'ü Tahsin Üzer, *Eşkiyalik Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basimevi, 1999, էջ 336-338: St'ü նաև Arif Cemil, *uçul. uşlu.*, էջ 73:

«Հատուկ կազմակերպության» Արևելյան վիլայեթների կազմակերպման տարեթիվ պաշտոնապես համարվում է 1914թ. օգոստոս ամիսը: Բեհաեդդին Շաքիրի առաջնային նպատակն էր, որ սահանգապետների (վալի) պաշտոնում նշանակվեն վստահված անձինք, որոնք պետք է կազմակերպեին հայ բնակչության տեղահանությունը: Այսպես, նրա առաջարկությամբ Տրապիզոնի սահանգապետ նշանակվեց նախկինում Ռիզեի մյութեսարիֆ¹² Ջեմալ Ազմին, Էրզրումի վալի՝ ներքին գործերի նախարար Թալեաթ փաշայի մտերիմ ընկերներից մեկը՝ Թահսինը¹³:

Ռուսական բանակի թիկունքում ապստամբության նախապատրաստման համար Արևելյան վիլայեթների բաժանմունքը կապեր հաստատեց հյուսիսկովկասացիների, կովկասյան թաթարների և վրացիների հետ: Հաշվի առնելով, որ հյուսիսկովկասացիների և կովկասյան թաթարների (ադրբեջանց թյուրքերի) համակրանքը թուրքերի կողմն էր, հատուկ ուշադրություն դարձվեց վրացիների հետ կապեր հաստատելու գործին: Բանակցությունների արդյունքում ռուսական կայսրության դեմ համատեղ պայքար ծավալելու վերաբերյալ համաձայնություն ձեռք բերվեց, որից հետո Տրապիզոնի շրջանում վրացիներից սկսեցին զինված հրոսակախմբեր կազմավորել: Ուշագրավ է Ռիզեի շրջանի «Հատուկ կազմակերպության» ղեկավար Ռիզա բեյի՝ 1914թ. օգոստոսի 23-ին Բեհաեդդին Շաքիրին գրված նամակը, որտեղ Ռիզան նշում է. «...քրիստոնյա վրացիները մեր դաշնակիցներն են: Աշխատում ենք նրանցից կազմակերպություն ստեղծել: Ամեն ինչ լավ է գնում»¹⁴:

Հետագայում կովկասյան ժողովուրդների հետ կապերն իրականացվում էին «Հատուկ կազմակերպության» կողմից ստեղծված «Կովկասյան միասնության կազմակերպության» (*Kafkas Ittihat Cemiyeti*) միջոցով¹⁵:

Էրզրումում Բեհաեդդին Շաքիրը և Իթթիհատի ականավոր գործիչներից Օմեր Նաջին հանդիպումներ ունեցան նաև Հ.Յ. Դաշնակցություն կուսակցության ներկայացուցիչների հետ: Հանդիպումներն արտաքուստ նվիրված էին «ռուսների դեմ համատեղ պայքար ծավալելու» իթթիհատականների առաջարկի քննարկմանը, սակայն դրանց կազմակերպման տակ թաքնված իրական նպատակը հայերի «ղավաճանության» մեջ համոզվելն էր: Այսպես, 1914թ. սեպտեմբերին Թալեաթին ուղղված հեռագրում Բ. Շաքիրը գրում է, որ Ռոստոմի հետ տեղի ունեցած հանդիպման ժամանակ պարզել է, որ «...ռուսները նրանց խոստացել են տալ Երևանը, Նախիջևանը, Ադրբեջանը, Վանը, Դիարբեքիրն ու Ուրֆան և ռուս սահանգապետի գլխավորությամբ հայկական պետական միավորում (*prenslik*) ստեղծել»¹⁶: Նույն հեռագրում Շաքիրը Թալեաթից հրահանգ էր պահանջում ժանդարմերիայում ծառայող բոլոր հայերին հեռացնելու վերաբերյալ¹⁷:

¹² Հայտնի էր «*sopali mutesarif*»՝ «փայտով (ծեծող) մյութեսարիֆ» անվամբ:

¹³ Տե՛ս Arif Cemil, *նշվ. աշխ.*, էջ 42:

¹⁴ Prof. Dr. Mustafa Balcioglu, *Teşkilat-i Mahsusa Yahut Umur-u Şarkıye Dairesi*, Ankara, Dinamik Akademi, 2011, s. 156.

¹⁵ Տե՛ս Arif Cemil, *նշվ. աշխ.*, էջ 48-49:

¹⁶ Նույն տեղում:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 49:

Կովկասյան ժողովուրդներին տրվող խոստումներն աճում էին համապատասխան նրանց օգնության անհրաժեշտության կարիքի գիտակցման չափի: Այսպես, Կովկասյան ռազմաճակատում ռուսական զորքերից կրած պարտություններից հետո, «Հատուկ կազմակերպությունը» կովկասյան ժողովուրդներին խոստանում էր ինքնավարություն կամ Ռուսաստանի և Թուրքիայի միջև ընկած բուֆերային անկախ ազգային պետությունների ստեղծում: Հետագայում իթթիհատականներն այդ խոստումները փորձեցին ներկայացնել որպես Օսմանյան կայսրության ծավալապաշտական նվաճողական ծրագրերի բացակայության փաստ: Այսպես, 1920թ. սեպտեմբերին Բաքվում կայացած Արևելյան ժողովուրդների առաջին համագումարում ունեցած իր ելույթում Բ. Շաքիրը նշում էր. «Հնկերներ, ես կարող եմ ապացուցել դա այն փաստով, որ երբ դեռ ինպերիալիստական պատերազմը շարունակվում էր, և գերմանական դաշինքն իրեն հաղթող էր զգում, թուրք ժողովուրդը և թուրքական կառավարությունը ցանկանում էին ստեղծել ադրբեջանական, հայկական և վրացական բուֆերային պետություններ: Եթե ենթադրենք, որ Թուրքիան զավթողական քաղաքականություն էր վարում, ապա ինչպես բացատրենք, որ թուրք ժողովուրդն ու թուրքական կառավարությունը քաղաքական գիծ էին տանում, որի էությունն այն էր, որ նա զուտ ցանկանում էր պաշտպանվել՝ Ռուսաստանի և Թուրքիայի միջև ստեղծելով բուֆերային պետություններ»¹⁸:

«Հատուկ կազմակերպության» օգնությամբ պատերազմի առաջին ամիսներին հաջողվեց ռուսական զորքերի թիկունքում՝ Բաթումում, ապստամբություն կազմակերպել, որը, սակայն, ճնշվեց ռուսական զորքերի կողմից: «Հատուկ կազմակերպության» հրոսակախմբերին, այդ թվում՝ նաև բանտերից ազատված հանցագործներից կազմված չեթեներին, պատերազմի առաջին ամիսներին հաջողվեց մի քանի պարտություն մատնելով ռուսական զորախմբերին, գրավել Բարչքա և Արդվին քաղաքները, որտեղ նրանք կազմակերպեցին հայ բնակչության կոտորած: Այսպես, Արդվինում հայ բնակչության ոչնչացման կազմակերպիչն էր հետագայում Գրիգոր Զոհրապի և Վարդգես Սերենգույանի դահիճ Հալիլը: Ինչպես վկայում է 1919թ. այդ շրջանն այցելած թուրք պատմաբան և գրող Ահմեթ Ռոֆիք Ալթընայը, Հալիլն այնպիսի դաժանությամբ էր գործում, որ դեպքերից երեք տարի անց էլ «խեղճ հայ կանայք, թուրքական համազգեստ տեսնելով, սարսափահար փախչում էին»¹⁹:

Հարկ է նշել, որ «Հատուկ կազմակերպության» հրոսակախմբերն աչքի ընկան նաև մահմեդական բնակչության կողոպուտով ու թալանով: Մահմեդական բնակչության բողոքներից հետո Արևելյան վիլայեթների բաժանմունքի ղեկավարությունը ստիպված էր մի շարք անդամների, ինչպես, օրինակ՝ 1918թ. Կարսի Շուրայի ղեկավար Ջահանգիրզադեին, ուղարկել Ստամբուլ: Այսպես, 1915թ. հունվարի 19/20 հեռագրով Բ. Շաքիրը տեղեկացնում է Թալեաթին. «Նախկինում Արդվինում չեթեի ղեկավար և պատերազմի ժամանակ իր վախկոտությամբ աչքի ընկած Գալատայը

¹⁸ *Первый съезд народов Востока*, Баку, 1920, с. 78.

¹⁹ Ahmet Refik Altınay, İki Komite, İki Kital, İstanbul, 1992, s. 42-43.

Հալիլ բեյն Արդվինի բնակչությունից մեծ քանակությամբ փող է հափշտակել: Նշված անձը փոստով իր հոր՝ Դենգելիզադե Ալի աղայի անունով կանանց վզնե-րից պոկած ընդհանուր առմամբ 65 000 դուրուշ արժողությամբ ոսկի է ուղարկել, ինչին ես ականատես եմ եղել: Խնդրում եմ Ձեր կարգադրությունն այդ կապոցը փոստից առգրավելու որպես հանցագործության ապացույց»²⁰:

«Իր վախկոտությամբ աչքի ընկած» բնութագրումը վերաբերում է նաև «Հատուկ կազմակերպության» մի շարք հրոսակապետերի, որոնք փախչում էին ռազմաճակատից ռուսական զորքերի հետ բախումների ժամանակ, սակայն հետագայում՝ 1919-22թթ., ազգայնական շարժման հերոսներ դարձան, ինչպես Թոփալ Օսմանն ու Յահյա Քահյան: Դրա հետ մեկտեղ «Հատուկ կազմակերպության» հրոսակապետերի և բանակի սպաների միջև աճում էր հակակրանքը, այն աստիճանի, որ 3-րդ բանակի հրամանատար Մեհմեթ Վեհիբ փաշան սպառնացել էր ձերբակալել Բեհաէդդին Շաքիրին: Բանակը մեղադրում էր, որ «Հատուկ կազմակերպության» անկանոն հրոսակները ոչ թե օգնում, այլ խանգարում էին ռազմական գործողությունների ժամանակ, նրանց վրա հույս դնել չի կարելի, քանի որ կանոնավոր զորքերի հարձակման դեպքում առաջին փախչողները հենց հրոսակներն էին:

Փաստացի, Կովկասյան ռազմաճակատում «Հատուկ կազմակերպության» վերջին հաջողությունը 1914թ. նոյեմբերի 23-ին Մուրզուլի և Բորչքայի գրավումն էր, որից հետո Արևելյան վիլայեթների բաժանմունքը հիմնականում զբաղվել է հայ բնակչության տեղահանման և ոչնչացման կազմակերպմամբ և իրագործմամբ:

«ՀԱՏՈՒԿ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ» ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՌԱԶՄԱՃԱԿԱՏՈՒՄ (1914Թ. ՕԳՈՍՏՈՍ-ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ)

Արսեն Ավագյան

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

1914թ. օգոստոսին ստեղծվեց «Հատուկ կազմակերպության» Արևելյան վիլայեթների բաժանմունքը, որը ղեկավարեց Իթթիհատի ԿԿ անդամ դոկտոր Բեհաէդդին Շաքիրը: Բաժանմունքը գործունեություն էր ծավալում հետևյալ ուղղություններով՝

- ա. չեթեների (հրոսակախմբերի) ստեղծում, որոնք կանոնավոր բանակի հետ համագործակցությամբ պետք է կռվեին ռուսական զորքերի դեմ,
- բ. ռուսական կովկասյան բանակի թիկունքում ապստամբության կազմակերպում ու ղեկավարում,
- գ. Կովկասում լրտեսական ցանցի ստեղծում,
- դ. հայ բնակչության տեղահանում ու ոչնչացում:

Կովկասյան ռազմաճակատում «Հատուկ կազմակերպության» Արևելյան վիլայեթների բաժանմունքի հրոսակախմբերը 1914թ. նոյեմբերի 2-ին գրավել էին Մուրզուլի ու Բորչքան, սակայն հետագա ռազմական բախումների ժամանակ լքել էին իրենց դիրքերը, ինչը լարվածություն էր ստեղծել բանակի և «Հատուկ կազմակերպու-

²⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. EUM. KLH, dosya 5, vesika 23, tarih 1333 Ra 4, s. 1.

թյան» միջև: Պատմության մեջ «Հատուկ կազմակերպության» Արևելյան վիլայեթների բաժանմունքը հայտնի դարձավ Տրապիզոնի և հայկական վեց նահանգների հայ բնակչության տեղահանության և ոչնչացման գործունեությամբ:

Բանալի բառեր՝ «Հատուկ կազմակերպության» Արևելյան վիլայեթների բաժանմունք, Բեհաէդդին Շաքիր, Արիֆ Ջեմիլ, հրոսակախմբեր, ապստամբություն, բուֆերային պետություններ, կողոպուտ, Հայոց ցեղասպանություն:

ACTIVITIES OF “SPECIAL ORGANIZATION” ON THE CAUCASIAN FRONT (AUGUST-DECEMBER 1914)

Arsen Avagyan

SUMMARY

The Branch of Eastern vilayets of the Special organization was established in August of 1914. The Branch was led by member of the Central Committee of the CUP, doctor Behaeddin Sakir. The Branch pursued the following objectives:

- a. creation of gangs (cete) those with cooperation of armed forces will fight against Russian troops.
- b. organizations of insurrection (rebelions) in the rear of the Russian army,
- c. creating a spy network in the Caucasus,
- d. destruction of the Armenian population.

2 November of 1914 on Caucasian front the units of the Branch of Eastern vilayets occupied the cities Murgul and Borchka, but in the subsequent battle with the Russian army units abandoned their positions and deserters, which led to tension in the relationship between the leadership of the Ottoman army and the “Special Organization”. In the history the Branch of Eastern vilayets of the Special organization is known for his role in the organization of eviction and the destruction of the Armenian population of Trabzon and six Armenian vilayets.

Keywords: Branch of «Special organization» in Eastern vilayets, Behaeddin Shakir, Arif Jemil, gangs, rebellion, buffer states, looting, Armenian genocide.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ «ОСОБОЙ ОРГАНИЗАЦИИ» НА КАВКАЗСКОМ ФРОНТЕ (АВГУСТ-ДЕКАБРЬ 1914 Г.)

Арсен Авагян

РЕЗЮМЕ

В августе 1914г. в структуре “Особой организации” было создано Отделение восточных вилайетов, которое возглавил член ЦК Иттихада доктор Бехаеддин Шакир. Отделение вело работу в следующих направлениях:

- 1) организация чет, которые в взаимодействии с армейскими частями должны были воевать против русских войск,
- 2) организация восстаний в тылу русской армии,
- 3) создание шпионской сети на Кавказе,
- 4) выселение и уничтожение армянского населения.

На кавказском фронте 2 ноября 1914г. четы Отделения восточных вилайетов заняли города Мургул и Борчку, но в последующих боях с частями русской армии оставляли свои позиции и дезертировали, что привело к напряжению в отношениях между руководством османской армии и «Особой организации». В истории Отделение восточных вилайетов «Особой организации» известно своей ролью в организации выселения и уничтожения армянского населения Трапезунда и шести армянских вилайетов.

Ключевые слова: Отделение «Специальной организации» в восточных вилайетах, Бехаэддин Шакир, Ариф Джамиль, банды, восстания, буферные государства, мародерство, Геноцид армян.